

Mihin menet, sen väärä vänttyrä?

Seuraavassa esitetään tietoja eräästä itämerensuomalais-mordvalais-permiläisestä arvoituksesta, johon folkloristien olisi vertailevien arvoitustutkimusten yhteydessä vastaisuudessa syytä kiinnittää huomiota. Tässä arvoituksessa kinas-televat keskenään niitty ja joki. Allekirjoittanut on vuosien kuluessa sattunut eri sukukielten näytteissä huomaamaan siitä toisilleen läheisiä, ilmeisesti jostakin ikivanhasta yhteisestä lähteestä juontuvia toisintoja. Annettakoon ensiksi puhua itse toisintojen, jotka jo arkaistisina kielennäytteinäkin tarjonnevat mielenkiintoa ja ansaitsevat huomiota suomalais-ugrilaisen vuoropuhelun ikivanhoina muistomerkeinä.

Liivi

1. *Ki' ūri ku' ed'i, kus sa lä' d, trümp mä' ra' d'ltat, mis sa tä' d? — Jou' g juekšab. Āina mä' nitat.* Setälä, Liivin kieltä s. 1, 1894; suomeksi: »Väärä, suora, mihin menet?» — »Tylppä pois hakattu, mitä tahdot?» Joki juoksee. Maahan niitetty heinä.

2. *pitkä kiv' rə, kus sa juokšad? — trümp ral' təd, mis sa tä' d? — jou' g un āina.* Suom.: »Pitkä käyrä, minne juokset?» — »Tylppä hakattu, mitä sinä tahdot?» — Joki ja heinä. Setälä, SUST 106, s. 473 n:o 24.

Viro¹

3. *Köver, köver, kuhu lähed? Nühka (niitud) paljas, mida tahad?* M. J. Eisen, Eesti rahva mõistatused, 1889, s. 70 n:o 527. Arvoitus joesta ja sillasta, purosta ja niitystä, suom.: »Kovera, kovera, mihin menet? Paljaaksi hangattu [t. niitetty], mitä haluat?»

4. *Kiverik, köverik, kos sa lähäd? — Niidetud paljas, mes sa tahad?* Allekirjoittaneen 1930-luvulla kuulema Anleena Mälsonilta, synt. 1864, Kudinan kunnan Kasseman kylästä Pohjois-Tartonmaalta; suom.: »Kiveroinen koveroinen, mihin menet?» — »Niitetty paljas, mitä haluat?»; joen ja niityn keskustelu, alunperin todennäköisesti arvoitus. *

¹ Tartossa 1930-luvun loppupuoliskolla, jolloin huomioni kiintyi po. s.-ugr. arvoitukseen, oli nyt esitettävän virolaisen aineiston lisäksi käytettävissäni yksi etelävirolainen toisinto Etelä-Viljandimaalta tai Valgamaalta (muistaakseni joko Helmen tai Tarvastun pitäjäs-tä), jonka Viron Kansanrunousarkiston kokoelmista oli pyynnöstäni hankkinut maisteri (nyk. dosentti) E. Laugaste.

Vatja

5. *kuhè mèd monikovere?* — *sinnè mèn kerittü perze. menikover se on tē, a kerittü perze se on pellon sänki* 'mihin menet, monikovera? — sinne menen keritty perse. Monikovera se on tie, mutta keritty perse on pellon sänki'. Allekirj:n muistiinpano Joenperältä v. 1943.

Suomi

6. *Minne menet monikovero? mitä sanot keritty parta?* Lönnrot, Suomen kansan Arvoituksia², 1851, s. 77 n:o 1049, alaviitassa selitetty» Joki ja niitetty nurmi». Vrt. myös mts. 44 n:o 594, toisinto »*Kunne menet . . .*»

7. *Minne vääränen menee? — mitä tahot keritty koira?* Mts. 77 n:o 1052, alaviitassa selitetty: »Joki ja niitetty nurmi».

8. *Kunne kuljet kulkukoira, minne menet monikiverä?* Mts. 44 n:o 591, alaviitassa selitetty: »Nurmen kysymys ojalta eli joelta, johon joki vastaa: *mitäs huolta paljaspäällä* taikka: *mi huoli kerittypäällä?* Vrt. myös n:oa 593 *Kunne läksit monikovero?*

9. *Mihä mää, monikovera? — Mitä tahot, nyletty parta?* Niityn ja joen vuoropuhelu, allekirjoittaneen 1920-luvulla Viron Inkeristä muistiinpanema.

10. *Mihin menet, sen väärä väänttyrä? — Tänne menen, sen keritty koira!* Selitys: Joki kysyy ja niitetty nurmi vastaa. Haavio—Hautala, Suomen kansan arvoituskirja s. 392, muistiinpanu Kirvusta; ks. myös S. Virolainen, Vir. 1953 s. 285.

11. *Kunne kuljet, kulkukoira, minne menet monikiverä? Mipäs huoli paljaspäällä, kun ei kanssa pääsekänä.* Selitys: Joki kysyy, ja niitetty nurmi vastaa. Lönnrotin mukaan Haavio—Hautala mk.

Dosentti Pertti Virtarannan ilmoituksen mukaan on SKS:n Kansanroutousarkiston kokoelmissa runsaahkosti suomalaista lisäaineistoa.

Karjala-aunus

12. *Minne menet krivoikossa?* Selitys alaviitassa: Nurmi kysyi ja joki vastaa: *mi huolta selenäkauhtanalla?* Lönnrot, Suomen kansan arvoituksia², 1851, s. 77 n:o 1048.

13. *Minne menet, pitkä paljas?* — *A midä on sinul dieluo, keritty breitty?* Vastaus: Joki ja nurmi. Haavio—Hautala mk., Impilahdelta; loppuosa suomennettuna: 'Mutta mitä on sinulla asiaa, keritty ajettu?'

14. *purošša kuv veži kulki alašpäin | alaš vettä kum matkaži veži | kaklamätäs kun*

oli rannalla | *n̄n̄jaklamätäs küšü šiltä puroлта: minne mänet motikovero?* | *puro vaštoau: mi huoli kerittüpeällä?* Allekirj:n muistiinpanema Vienan Karjalan Venehjärveltä kotoisin olevalta Mari Kyyröseltä 23. 7. 52.

15. *nurmi küšü jovelta jotta | minne mänet motikovero?* | *no joki vaštoau: mi huoli kerittüpeällä. | nurmi še neät n̄tettü n̄in šillä še šanou šeṅ, 'kerittüpeän'.* Vuokkiniemen Tollonjoelta, muistiinpannut P. Virtaranta.

16. *heinämiehep pakajau | jovelta küšütäh: minne juokset juokšukoira?* | *joki še vaštoau mättähällä: | mi huoli karittüpeällä?* Vuokkiniemen Akonlahdelta, P. Virtarannan muistiinpano.

17. *kunne куллад, кулгukoiru?* — *a mi on huoldu, kerittüpiä?* Arvoitus. Vastaus: *oja da niittü.* Säämäjärvi, E. V. Ahtia v. 1933, Karjalan kielen sanakirjan kokoelmista. Toisinto: *kunne куллет, кулгiköiru?* — *a mi huoldu kerittüpiä?* *oja da niittü.* Säämäj., Ahtia.

18. *Kunne mäned monikoberon?* — *mibä d̄ieluo kerittüpeä?* Karjalan kielen sanakirjan kokoelmat, Paatene-Särgärvi, I. Manninen 1917.

N:ot 14 ja 15 ovat julkaistuina P. Virtarannan teoksessa Vienan kansa muis-telee (1958) s. 359, mistä lisäksi löytää kolme painettua karjalaista toisintoa (Akonlahdelta, Aittovaarasta ja Sohjanansuusta), joten käytettävissämme olevia karjala-aunukselaisia toisintoja on yhteensä kymmenen.

Lyydi

19. *matkadau miež i sanuu: »mida seižüt kerittü-bård?»* *šei sanuu kerittü-bård: »kunna mänet koukud aug?»* — *n̄äget nurm košittud, kuṅ bård kerittud. a d̄ogi mānou koṅenoṅla; ...* 'Kulkee mies ja sanoo: »Mitä seisot, keritty parta?» Se sanoo, keritty parta: »Minne menet, koukkujalka?» — Näet, nurmi niitetty kuin parta keritty. Joki taas virtaa mutkikkaana . . .' Arvoitus Šuojusta, H. Ojansuun muistiinpanema, SUST LXIX 156—157.

Vepsä

20. *»kiver-kaver kuna joksed?» ... tehtut kaber (?) , mitte sini nūž.* »Mutkitellen minne juokset?» — Tehty raivio (?), millainen sinulle nousi?» Joki ja niitty. Arvoitus, Kettunen—Siro SUST LXX s. 132, keskivepsän Vilhalasta. Arvoituksen loppuosa sisältää ilmeisiä muistirehdyksiä, jotka tekevät sen vaikeaksi käsittää: *kaber* on (luultavasti edellisen kysymyksen vaikutuksesta, missä esiintyy *-kaver*) tullut alkuperäisen *kabit* muodon sijaan (ks. seuraavia veps. esimerkkejä), ja *nūž* sanaa lienee käytetty alkuperäisen veps. *nūž* resp. *nuž* 'puute' (johon nähden ks. esim. Tunkelo Vepsän kielen äännehistoria s. 281 § 147) sanan sijasta.

21. *Vär i oiged kuna goksed, keritt kabitt, mitte hol?* — *Gogi i n̄itt* 'Väärä ja oikoi-

nen. Kunne juokset, keritty, kaapittu? Mikä huoli! — Joki ja niittu'. Arvoitus, SUST 100, s. 510: 14, J. H. Kalan muistiinpanema keskiveps. Tšiklasta. Oikea suomennos kai olisi: 'Väärä ja oikoinen, kunne juokset? — Keritty, kaapittu, mikä huoli?'

22. *Koberkoug kuna göksed? — Kerit, kabit mitte hol? — Oja da nit* 'Koverkougku, minne juokset? — Keritty, kaapittu — mitäs huolia (olisi)? — Oja ja niitty'. Arvoitus, SUST 100, s. 325: 1, Setälän kirjaanpanema keskiveps. Šimjärveltä.

Ersa- ja mokša-mordva

23. *Горбунъ туво, ковъ молятъ? Наракшъ-пилякшъ, тонъ гакъ тосо улятъ!* 'Горбатая свинья, ты куда идешь? Бритая-стриженная, и ты тамъ-же будешь?! *Obraztsy mordovskoj narodnoj slovesnosti II, Kazan 1883, s. 306 n:o 80.*

24. *Кучжири мура, мей мура, кою молят? Нарань закал донь ки кејкснетянзат?* — *Ведь ледень дикше* 'Съ кривой грудью (?), съ косою грудью (?), куда идешь? Бритая борода, тебя кто спрашивает? — Р'ька и на ея берегахъ скошенная трава'. А. А. Šahmatov, *Mordovskij etnografičeskij sbornik, 1910, s. 402 n:o 28, käännettynä* 'Väärärintainen [?], vinorintainen [?], mihin menet? Ajettu parta, kuka sinulta kysyy [sitä]?'. Käännös on epävarma, mutta *mura* sana on ilmeisesti seuraavassa mordv. arvoituksessa esiintyvän *muwr[nä]* 'krumm' adjektiivin vastine ja vastannee alempana käsiteltävää tšer. *муџр* jne. adjektiivia; arvoitus tarkoittaa jokea ja niitettyä heinää, oik. niittyä jokirannalla.

25. *ketškärnä·muwrnä, ko molat?* — *naraf prä toň mežama tevsä. — vetš i luga·š* 'Wohin gehst du, Krummer? — Was hast du damit zu tun, geschorener Kopf? — Der Fluss und die Wiese'. Paasonen—Ravila SUST XCI s. 633: 1—2; suomeksi: »Kiverä kovera, mihin menet?» — »Keritty pää, mikä [se] on sinun asiasi?» — Joki ja niitty.

26. Ёбкс: *горбун туво мять артлят?* — *Нарань сакал, месь кевстлят?* 'Горбатая свинья, что бегаешь? — Стриженная борода, что спрашиваешь?' М. Е. Jevsejjev, *Erzañ-ruzoñ valks s. 106, suomennettuna*: 'kyttyräinen sika, mitä juoksentelet? — Ajettu parta, mitä (miksi) kysyttelet?'; selitetty venäjäksi: 'серп и жниво', siis 'sirppi ja leikkuupelto'.

27. *Горбун туво, месь артнят?* — *Нарань сакал, месмь ексвят?* Sama t. s. 197, tarkalleen samoin käännettynä ja selitettynä kuin edellinen.

Votjaksi

28. *ki·riž-mà·riž, mar vožmaškod?* — *mit šem đir, tinad mar užed — šur no!* *vož* 'Du, schiefer und schräger, was wartest du? — Geht das dich an, du

kahlkopf!' Selitys saksaksi: 'Der strom und die wiese'. Wichmann SUSA XIX,₁ s. 19, arvoitus n:o 101 Malmyžin murrealueelta.

29. *vož, vož, kišī miniskod? ki-riž-m = mār-iž, tinad mar užed?* — *užimen šures.* Käännös: Du grüner, du grüner, wo gehst du hin? — Geht das dich an, du schiefer und schräger! Saksalainen selityksenkäännös 'Die wintersaat und der weg'. Mts. 30, arvoitus n:o 217, Malmyžista.

Syrjääni

30. *tsukiļe mukiļe, kišīse munan?* — *šireme gognaleme, miļ ted mog!* — *šor da tui* 'Du krummer [und] schiefer, wo gehst du hin? — Du geschorener [und] geschabter, was geht das dich an! — Der bach und der weg'. Wichmann, SUST XXXVIII, s. 166, arvoitus n:o 206 Vytšegdan alueelta.

31. *tsukil mukiļ, kišīse munan?* *širem-buriš, miļ ted mogis!* — *ju da ištšken viadž* 'Du krummer [und] schiefer, wo gehst du hin? — Du stutzkopg [eig. stutzmähne], was geht das dich an! — Der fluss und die abgemähnte wiese'. Wichmann mk. n:o 207, Vytšegdan murrealueelta.

Painetuista tšeremissin teksteistä arvoitukselle ei ole löytynyt vastinetta eikä niitä professori P. Siron ilmoituksen mukaan myöskään sisälly suomalais-ugrilaisen Seuran hallussa (T. J., Folkloristica) olevaan Timofej Jevsevjevin valtavaan tšeremissiläiseen kokoelmaan. Viimeksi mainittujen arvoitusten joukossa on kuitenkin seuraavat kaksi prof. Siron allekirjoittaneelle jäljentämää arvoitusta, joiden alkupuoli muistuttaa käsittelemäämme ims.-mordvalaista arvoitusta: 1) *kəðər madər kuš kajet? βijakš korno kətšalaš kajem (pe,tše lomaš;* Jevsevjev F II 291) 'kiverä kovera, mihin menet? Menen suoraa tietä etsimään' (aidanriuku); ja 2) *məγər muγər kuš kajet? — užar βuj orolaš (pe,tše da ozom;* Jevsevjev F II 299) 'k.k.m. menet? — punaista päätä vartioimaan' (aitaus ja laiho). Ei ole mahdotonta, että näissä piilee po. s.-ugr. arvoituksen joidenkin muiden arvoitusten kanssa kontaminoitunut vanha tšer. vastine. Mm. tšer. *muγər, məγər, madər* 'koveran' merkityksessä näyttää etymologisestikin vastaavan mordvalaisessa arvoituksessa esiintyvää *mura, muwərnä* adjektiivia (ks. ed. n:o ja 24 ja 25., vrt. mokša-mordv. S. G. Potapkin ja A. K. Imjarekov, Mokšansko-russkij slovar, [1949] *мјвор, -рхт* 1) *вина, винóвность*; 2) *виноват[ый], винóвник'*, vir. *köver* 'krumm' ~ 'schuldig'), mikä jonkin verran myös tukee oletustamme. Alkuperäisestä poikkeavia toisintoja tavataan muualakin s.-ugr. alueella; vrt. esim. Virosta Eisenin mts. 180 (n:o 1760) esittämää: *Vinka, vänka, kinka, känka, kuhu sa lähed? Lähen oma isa, ema mõisa*; jokea tarkoittava arvoitus, jossa loppuosa 'menen isäni ja äitini kartanoon' on jo aivan muuta eikä niitty esiinny enää vuoropuhelussa. Muuten tšeremississä on tämmöinen kysymyksestä ja vastauksesta koostuva vuoropuhelullinen arvoi-

tustyyppi todettavissa muutamissa muissakin tapauksissa. Vrt.: 1) Jevsevjevillä Folkloristica I 289 *šem üdär kuš kajet?* — *kuyu upša mom mayaret?* (*tünək i šəkš*) 'musta tyttö, mihin menet? — suuri suu, mitä huudat? (savupiippu ja savu)', 2) Porkalla SUSA XIII₁ s. 25: *Šem βédro, kuš kajet; kuy'umsá, mom mayaret?* — *Šəyos i tühək* 'Schwarzer Feodor, wo gehst du hin? — Grosser Mund, was rufst du? — Der Rauch. Der Schornstein' ja 3) Genetzillä SUSA VII s. 46: *Ludo možer, kušk(o) kajet? Kumda umša, tolat mo paša?* — *Tülək tene šiχš* 'Graues Röckchen, wo gehst du hin? Breiter Mund, was ist dein Anliegen? Der Rauch und der Schornstein'. Kaksi viimeksi mainittua on A. Taylor käännettynä esittänyt Sebeokin julkaisemassa *Studies in Cheremis Folklore* (Vol. 1 s. 192 n:ot 3. 8. 19. 5. 1 ja 2), ja ne ovatkin siinä ainoat vuoropuhelutyyppiset tšeremissiläiset arvoitukset.

Joitakin harvoja samantyyppisiä muitakin vuoropuhelu-arvoituksia, joissa elottomat luontokappaleet ja esineet on elollistettu, tapaa mordvastakin. Huom. esim. Paasonen—Ravila SUST XCI s. 667: 1—2 ersästä *selgâm-kormako molat?* — *šäjtan kštifti, tonğa tost ul'at* — *kals i komlās*; saksaksi: 'Wohin gehst du, Spuck-Speise? — Da wirst auch du sein, der du den Schajtan tanzen machst', selitys: 'Der Fisch und der Hopfen'.

Lappalaisilta, joilla arvoitukset muutenkin ovat epäpopuläärinen kansanrinouslaji ja vanhat omintakeiset arvoitukset harvinaisia (ks. esim. J. Fellman, *Anteckningar under min vistelse i Lappmarken III* ss. 155—157 ja T. I. Itkonen, *Suomen lappalaiset II* s. 573—4), ei toistaiseksi ole tietoja käsiteltävän arvoituksen olemassaolosta. Ugrilaisiltakaan kansoilta en ole — kenties vain sattumalta — saanut käsiini esimerkkejä tästä s.-ugrilaisesta arvoituksesta. Unkarista on toht. Mátyás Szabó (Lund) minulle ilmoittanut, ettei sitä siellä tunneta.

Puheena oleva arvoitus on, kuten näimme, todettavissa laajalti s.-ugr. kansojen alueilta — kaikista ims. kielistä (liivistä, virosta, suomesta, karjala-aunuksesta, lyydistä, vepsästä n:ot 1—22, vatjasta kyllä toisin selitettynä), mordvasta (n:ot 23—27), mahdollisesti tšeremissistäkin arvoituskontaminaatioina (ks. s. 127) ja lopuksi permiläiskielistä (n:ot 28—31.). Sen sanamuoto eri s.-ugr. kielissä on kuitenkin niin epäyhtenäinen, että pystysuoraa s.-ugr. perintöä tuskin käy olettaminen. Ims. alueella on kyllä arvoituksen alkupuolella sen verran yhtäläisyyttä, ettei ole aivan mahdotonta, että arvoitusta voitaisiin pitää kantaitämerensuomalaisena, ainakin k.-ims:n murteisiin kuuluneena. Mutkittelevan joen tai puron epiteettinä siellä näet esiintyy hyvin laajalti *kiver-*, *kover-* vartaloinen sana (lv. *kī'vri*, vir. *köver*, *kiverik köverik*, s. *monikove/ro*, *-ra*, *monikiverä*, karj. *moñikovero*, *-koberoñ*, veps. *kiver-kaver*, *köber-kouk*), ja yleensäkin arvoituksen alkupuolen sanamuoto »Minne menet monikovero», »Köver, köver, kuhu lähed» jne. on laajoilla ims. alueilla hyvin

yhtenäinen. Mutta *kiverä*, *kovera* sanojen yleisyys muutenkin ims. kielissä on voinut aiheuttaa rinnakkaisen yhtäläisyyden eri ims. alueilla, niin että kanta-itämerensuomalaisuutta ei missään tapauksessa niiden yhtäläisyyksien perusteella voine katsoa todistetuksi. Volgalais-suomalaisella alueella saattaisi ylempänä mainittu mordv. *mura*, *muwôr* (nä) ja tšer. *myxor* jne. sanojen etymologinen identtisyys viitata siihen, että volgalais-suomalaisessa kantakielessäkin arvoituksellamme on ehkä voinut olla yhtenäinen lähtömuoto, mutta tämäkin volgalais-suom. yhteinen arkaistinen piirre on liian vähäpätöinen todistamaan arvoituksen kantakielisyyttä, varsinkin kun permiläiskielissä, joiden kanssa tšeremissi toisaalta monessa suhteessa läheisesti kuuluu yhteen, tämän arvoituksen sanamuoto jyrkästi eroaa suom.-volgalaisista toisoinnoista.

Kuten arvoitukset useimmiten on tämäkin suuressa määrin kansainvälistä kulkutavaraa, eikä sen alkuperäkysymys ole ratkaistavissa pelkästään s.-ugr. vertailun keinoin. Allekirjoittanut on toistaiseksi onnistunut tapaamaan sille vastineet s.-ugrilaisiin eniten vaikuttaneiden indo-eurooppalaisten naapureiden, nimenomaan balttien, (eräiden) germaanien ja venäläisten arvoitusvarastosta. Pääasiallisesti toht. K. Draviņš (Lund) välityksellä olen ensiksikin saanut seuraavat tiedot tämän arvoituksen esiintymisestä latvialaisilla ja lietualaisilla: V. 1945 on tri Draviņš Ruotsissa pannut muistiin (silloin) 17-vuotiaalta Mēsragsista (saks. Markgrafen) kotoisin olevalta E. Freibergsiltä seuraavan toisinnon, jonka tämä oli kuullut isoäidiltään: *Līču luōču, kūr tu teci?* — *Pliks n^o o-šķērēc (-ts), kuō tu prasi?* 'Koveraan painettu, mihin vuodat? — Paljaaksi keritty, miksi sinä kysyt?' S. Ulanowska on v. 1892 Krakovassa puolankielisessä sarjassa Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, wydawany staraniem Komisji antropologicznej Akademii umiejętności w Krakowie, 16. nide, 2. osa s. 206 julkaissut seuraavan puolaksi käännetyn lättäläisen toisinnon (mt. n:o 50): *Kur tu skrisi, luko-luks? Kas tieu badys, pacierpieńcz?* 'Gdzie ty bieżysz kręto pokręcona? Co tobie za bieda (do tego), ostrzyżona?', selitetty latviaksi *Daļgowa i plowa* 'Väinäjoki ja niitty'. Mühlenbachin — Endzelinin sanakirjassa s. v. *līcis* tapaamme ainakin saman arvoituksen alkupuoliskon *līci, luoci, kūr tu teci?* (lainattu A. Bielensteinin teoksesta »1000 lettische Rätsel«, 1881). Toht. Draviņš on edelleen antanut käytettäväkseni Riiassa v. 1954 ilmestyneestä Alma Ancelānen teoksesta *Latviešu tautas mīklas* (Latvijas PSR Zinātņu akadēmija, Etnografijas un folkloras instituts) poimimansa kokonaista neljä tähän kuuluvaa arvoitustoisintoa (Zemgalesta ja Latgalesta), mts. 18, 103 [n:o 798], 290 [n:o 3316] ja 294 [n:o 3374], joista esitettäköön tässä yksi, mts. 18: *Likum, lokum, kūr tu teci?* — *Pliks nošķērēts, ko tu gribi?* (*Upe un noļauta plava*) 'Monikovera, mihin vuodat? Paljaaksi keritty, mitä sinä haluat?' Latviassa tämä arvoitus on ollut laajalti tunnettu, se kun on esitetty koulujen lukukirjoissakin seuraavan muotoisena, kuten tri Draviņš muistaa:

Līci luoci, kur tu teci? — cirptuo puoli, kuo tu prasi? 'koveraksi taivutettu, mihin vuodat? — Paljaaksi keritty puolalainen, mitä sinä kysyt?' Arvoitus on edelleen tunnettu Liettuassakin, josta sen on esittänyt mm. B. Babrauskas Saksassa ilmestyneessä (Weilheim—Teck, 1947) koulukirjassaan Lietuvos keliu I s. 38—39 seuraavasti: *Kreive reive, kur tu bëgi? — Skuste pešte, kas tau darbo?* 'Kovera kaivettu (kanava), mihin juokset? — Paljaaksi keritty — nyhdetty (hius), mitä sinulla on asiaa?' Tämä on liettuaksi selitetty: *upelis kalbasi su nupiauta pieva 'pikku joki (puro) puhuu niitetyn niityn kanssa'*.

Käsiteltävänämmä oleva arvoitus on tuttu myös venäläisille. Niinpä D. Sadovnikov teoksessaan *Zagadki russkago naroda*² (Pietari 1901) s. 154 esittää n:o 1476:n kohdalla neljä toisintoa 'jokea ja sen niitettyjä rantoja' tarkoittavasta seuraavasta arvoituksesta: 1) *Долгая долушка, Ты куда пошла? — А тебя, стрижена губа, Что за нужда?* — 'Pitkän pitkä, mihin olet menossa (tai: menit)? — Mutta mikä sinun on hätä (tai: tarvis), keritty huuli?'; 2) *Крива, коса, Куды пошла? — Брита губа, На что тебе?* 'Kovera, kiero, mihin olet menossa (tai: menit)? — Ajettu huuli, miksi - se sinulle (on tarpeen tietää)?' (Simbirskin kuvernementista); 3) *Криво да лукаво, Куда nobъжало?* — *Стрижено да брито, дъла тебя нъту* 'Kovera ja mutkittaleva, mihin juoksit (tai: olet juoksemassa)? — Keritty ja ajettu, sinulla ei ole (siihen) asiaa' (Aunuksen kuvernem. Vytegrasta); 4) *Косо, лукаво, Ты куда пльвьешь?* — *Стрижено, брижено, Тебя что за дъло* 'Kiero (vino), mutkittaleva, mihin uit? — Ajettu, keritty, mitä sinun on (siihen) asiaa?' (Pihkovan kuvernem.). 'Joki ja jokirannat'-selityksellä varustettujen arvoitusten joukossa tavataan tämä venäläinen arvoitus myös M. A. Rybnikovin teoksessa *Zagadki* s. 243 kahtena toisintona (n:ot 159, 160), huom. esim. n:o 160 *Криво-лукаво, куда побезало?* — *Молчи, стрижено-брито, тебе дела нет!* 'Kovera, mutkainen, mihin juoksit (tai: olet juoksemassa)? — Ole vaiti, keritty-ajettu, sinulla ei ole asiaa (siihen)!' (Moskovan oblastista). Sanamuodoltaan tätä hyvin lähellä ovat mts. 108—109, 157 ja 315 esitetyt arvoitukset n:o 21, 22, 25, 26, 977 ja 978, joiden vastauksiksi on selitetty 'joki ja pelto', 'joki ja niitetty pelto', 'joki ja heinä (ruoho)', 'aitaus ja laiho'.

Lopuksi esitettäköön s.-ugrilaiselle arvoituksellemme tarjolla olevaa vertailuaineistoa Saksasta ja Englannistakin, siis s.-ugr. kansojen asuma-alueiden ulkopuolelta. Saksalaisen aineiston suhteen ks. esim. R. Wossidlo, *Mecklenburgische Volksüberlieferungen I, Rätsel* s. 3—4 »Gesprächsrätsel» otsikon alla 11 toisintona esitettyä 'Bach und Wiese'-selityksin varustettua arvoitus-sikermää, esim. n:o 1^a: *Du knickerkrummüm, wo wisst du henüm? Du kahlekoppschoren, wat fröchst du dorna!* Lähellä tätä arvoitusta on mts. 4—5 kolmena toisintona esitetty 'Bach und Baum'-selityksinen arvoitus; vrt. esim. *Kringelkrummüm,*

wo löppst du so na? Ja du kahlkopp, wat fröchst du dorna! jne. Robert Petsch analysoi Palaestra IV s. 68—69 saksalaista 'Bach und Wiese'-arvoitusta («. . . in dem berühmten, durch alle Sammlungen hin verbreiteten Zwiesgespräch . . .»). G. Henssen, Zeitschrift für Vokskunde, Neue Folge, Bd. 5 s. 75 (n:o 259) esittäessään Lönnrotin Suomen kansan arvoituksia¹ n:o 1049 (ks. ed. n:o 6) saksannettuna muodossa »Wohin gehst du, Vielgewundener? Was schwatzt du, geschorener Bart?» on viitannut po. Petschin tarjoamaan saksalaiseen paralleeliin. Englannistakin on silmäni pistänyt tieto arvoituksemme tuttuudesta, nimittäin Walesista, josta E. Hull ja A. Taylor A Collection of Welsh Riddles (University of California Publications in Modern Philology Vol. 26 n:o 3) s. 251 n:ona 135 (vrt. myös n:oa 136) esittävät arvoituksen *Zigzag, where art thou going? | Bald (is) thy crown, what dost thou care? . . .*, selitettynä 'The hayfield which has been mown speaks to the winding brook which flows through it'. Skandinaavisia vastineita sen sijaan en ole sattunut tapaamaan. Tanskasta ei ainakaan E. T. Kristensen teoksessaan Danske folkegaader tarjoa tähän kuuluvaa aineistoa, eikä se myöskään näytä esiintyvän Fredrik Strömin isossa arvoituskirjassa Svenska folkgåtor. Tämä ei tietysti merkitse sitä, ettei tätä arvoitusta skandinaavisella kielialueella koskaan olisi esiintynytäkään.

Suomalais-ugrilaisia ja indo-eurooppalaisten naapurikielten arvoitustoisintoja rinnastaessaan tulee tietysti kysyneeksi, eikö voisi olla puhe lainasuhteista. Tekstianalyysistä selviää, että karjalaisessa arvoituksessa n:o 12 joen epiteetti *krivoikossa* saattaa viitata siihen, että venäläisen arvoitusvastineen *крива коса* on voinut ollut aiheuttamassa sanamuotoa, vaikka samalla esiintyvä karj. venäläislaina *selenäkauhtana* niityn attribuuttina ei esiinny ainakaan nyt esittämässäni venäläisissä tosinnoissa. Samoin karjalaisten arvoitusten n:o 18 ja 13 ven. lainasanat *dieluo, dieluo* ja *breitty* ja *pitkä paljas* (mutta myös liivin *pitkä kivi'rø*) saattavat viitata venäläisten vastineiden sanamuotoon (*брито, тебе дела нет, дьла тебе нпту, ? Долгая долгуйка* käännettynä). Vepsäläisessä n:o 20:ssä tavattavan venäläislainasanan *nūž* (alkuaan luult. *nūž* tai *nuž*) originaali esiintyy myös yhdessä venäläisessä vastineessa (*нужда*). Ehdotonta venäläiseen vaikutukseen viittaavaa todistusvoimaa ei tällaisilla sananrinnastuksilla sittenkään (paitsi ehkä tapauksena *krivoikossa*) ole, sillä nuo karjalais-vepsäläiset venäläislainat esiintyvät muutenkin appellatiiveina näissä kielissä. Päinvastoin on suom.-karj.-vepsäläisissä arvoitustoisinnoissa monta ilmausta, jotka ainakin edellä esitetystä aineistosta päätellen näyttävät omintakeisilta (*monikover|a, -o, monikiverä, väärä, väänttyrä, keritty parta, nyletty parta, koira, juokšu-, kulkukoira, -kauhtana, koöverkouk, koukudaug* ym.) ja viittaavat mahdollisesti itsenäiseen kehitykseen ims. taholla venäläistenkin naapuruuksessa. Samoin myös mordvassa semmoiset ilmaukset kuin 'kyttyräinen sika',

'keritty parta', 'keritty pää' eivät ainakaan ole peräisin mistään edellä esitetystä venäläisestä toisinnosta. Votjakin ja syrjäänin 'schiefer und schräger', 'krummer und schiefer' semeemit saattaisivat olla käännettyjä venäjältä (vrt. *крива, коса*), mutta eivät aivan ehdottomasti. 'Joki ja niitty' -arvoituksen sekaantuminen 'aitaus ja laiho'-arvoitukseen, mikä paitsi tšeremississä ja votjakissa esiintyy myös venäjässä, voi kenties viitata venäläiseltä taholta tulleeseen vaikutukseen s.-ugr. alueilla. Mutta allekirjoittaneelle saavuttamaton turkkilainen arvoitusaineisto, jos siinäkin esiintyy tuo 'joki ja niitty'-arvoitus, voi myös tulla esikuvana kysymykseen tšer.-mord.-permiläisellä alueella. Liiviläiset esimerkit, joiden sanamuodossa odottaisi yhtäläisyyttä latvialaisten kanssa, ovat vain perusidealtaan sukulaisuudessa latvialaisten toisintojen kanssa. Yhteen kooten siis voi sanoa, että lainasuhteiden selvittelyyn ei ainakaan yllä esitetty suppea aineisto tarjoa riittäviä edellytyksiä. Ehkä joskus aineiston karttuessa joku folkloristi voi päästä pitemmälle lainasuhteiden selvittelyssä. Sekin asianhaara, että Sadovnikovin esittämistä neljästä toisinnosta kolme on peräisin s.-ugr. asuma-alueiden lähinaapuruudesta (Aunuksen, Pihkovan ja Simbirskin kuvernem.), on vastaisten tutkijoiden otettava huomioon lainasuhteiden loppuselvittelyssä. Teoreettisesti ainakin on olemassa myös se mahdollisuus, että jo kantaitämerensuomessa on ollut ims.-baltilaisia ja ims.-germaanisista lainakosketuksia myös arvoitusten kuten muunkin henkisen perinteen alalla ja että siis tässäkin tapauksessa olisivat ajateltavissa vanhat lainakosketukset suuntaan ja toiseen, mutta koska tuskin vastaisuudessakaan voidaan sitovasti todistaa tämän eri kielissä monihääräiseksi kehittyneen arvoituksen mahdollisia vanhoja lainautumisia, ei semminkään nyt tässä tarjolla olevan vajaan aineiston perusteella ole syytä niistä pitemmältä puhua. Kyseessä on lopulta sittenkin kansainvälinen arvoituskulkutavara, jonka vaellusreittien suunnat ja lähtökohdat folkloristien, ei kielentutkijoiden on määritettävä. Tässä on tätä suomalais-ugrilaista 'joki ja niitty'-arvoitusta lähestytty etupäässä kielentutkijan uteliain silmin, joihin ennen kaikkea pistää tämän vuoropuheluarvoituksen kieli- ja tyyli-teho sekä toisintojen arvo vanhoina suullisen perinteen säilyttäminä tekstikivettyminä.

*

Edellä olevaa, vuosikausia pääpiirteissään valmiina pöytälaatikossani lojunnutta kirjoitusta julkaisijalle juuri lähettämään hankkiutuessani sain tohtori Asko Vilkkunan avustamana käsiini pätevän folkloristin 'joki ja niitty'-arvoituksesta esittämän kannanoton, josta tässä yhteydessä on syytä lopuksi huomauttaa. Sarjassa *Proceedings of the American Philosophical Society* Vol. 97: 1 (Philadelphia 1953) s. 61—68 julkaistussa kirjoituksessaan *Riddles in*

Dialogue on Archer Taylor erikoisesti käsiteltyt tätä kansainvälistä arvoitusta ja siihen kytkeytyviä probleemeja. Todettuaan, että se on tunnettu laajoilla Euroopan alueilla Uralilta Irlantiin asti (ks. erittäin alamuistutusta 27), hän on esittänyt tietoja sen esiintymisestä venäläisillä, puolalaisilla, tšekeillä, liettualaisilla, lättiläisillä, saksalaisilla (eri Euroopan maista), flaamilaisilla, valloneilla, ranskalaisilla, shetlandilaisilla, walesilaisilla, irlantilaisilla sekä suomalais-ugrilaisista mordvalaisilla, syrjääneillä ja votjakeilla. Taylor on huomauttanut, että »The most widely known of all riddles in dialogue has usually the answer 'Brook and meadow'» ja että se on merkitty muistiin ensi kertaa Böömistä latinaksi jo 1300-luvulla. Suomalais-ugrilaisesta aineistosta hän on esittänyt englanniksi käännettynä (Paasosen—Ravilan mukaan) vain mordvalaisen esimerkin. Häinkin on olettanut (s. 67), samoin kuin minä nyt, että tšeremissien 'savu ja savupiippu'-vastauksinen arvoitus lienee sukua 'joki ja niitty'-arvoitukselle ja että viimeksi mainittu on vaikuttanut monen muunkin dialogiarvoituksen asuun eri kansoilla, ehkä myös edellä esittämäni mordvalaiseen 'kala ja humala'-vastauksiseen arvoitukseen (Taylor s. 67—68). Taylor on maininnut (s. 67) kaipaavansa lisätoisintoja tämän merkillisen dialogin historian selvittelyyn sanoessaan: »We do not have enough texts to write the history of this dialogue riddle.» Hänen arvokkaan kirjoituksensa täydennyksenä ehkä siis edellä esitettykin on paikallaan. Saman tien näiden rivien kirjoittaja pyytää saada liittyä mainion suomalaisen folkloristin, ystävänsä Martti Haavio-Mustapään kunnioittajain ja tervehtijäin joukkoon hänen täyttäessään 60 vuotta.

JULIUS MÄGISTE

Wohin gehst du, Vielgewundener?

In obigem Aufsätze werden aus mehreren finnisch-ugrischen Sprachen (aus dem Liv., Estn., Wot., Fi., Kar.-Olon., Lüd., Weps., Ersa- und Mokscha-Mordw., Sürj. und Wotj.) 31 variierende Beispiele des bekannten Dialogrätsels vorgelegt, von denen z.B. eine fi. Variante (in dt. Übersetzung) folgendermaßen lautet: »Wohin gehst du, Vielgewundener?« — »Was schwatzt du, geschorener Bart?!« Deutung des Rätsels: der Fluss (bzw. Bach) und die kahlgemähte Wiese (am Ufer). Aus dem Tscher. sind nur ein paar damit vielleicht verwandte Rätselkontaminationen bekannt, aus dem Lapp. und den ugrischen Sprachen (Ung., Wog., Ostj.) dagegen kennt der Verf. vorläufig keine Belege zu diesem Rätsel. Nach Erwähnung einiger weiteren (insbesondere mordw. und tscher.) Beispiele des dialogförmigen Rätseltypus werden Gegenstücke zu dem in Frage stehenden fi.-ugr. Rätsel aus den (hauptsächlich) benachbarten idg. Sprachen angeführt und zwar aus dem Lett., Lit., Russ., Deutschen und aus England (Wales). Eine flüchtige sprachliche Analyse der ostseefi. Beispiele zeigt, dass sie in verschiedenen ostseefi. Sprachen lexikalisch natürlich einige Berührungspunkte haben, gleichfalls weisen die mordw. und die (kontaminierten) tscher. Rätselvarianten gewisse gemeinsame altertümliche lexikalische Züge auf, aber man darf dessen ungeachtet in unserem Falle nicht vom gemeinfi.-ugr. Erbgut reden, weil unseres Rätsel, wie Rätsel überhaupt,

wahrscheinlich internationales Wandergut darstellt, dessen Ursprung ein Linguist kaum zu erraten vermag. Die russ. Varianten haben möglicherweise einige östliche ostseefi. (kar.-olon.-lüd.-weps.) und die mordw. Varianten lexikalisch beeinflusst, und die ostseefi. und balt. Varianten können theoretisch in alten Lehnverhältnissen gestanden haben, die man mit den uns z.Z. zur Verfügung stehenden Mitteln kaum klarlegen kann.

Archer Taylor hat 1953 (nachdem unser Aufsatz in Hauptzügen schon fertiggeschrieben war) unser berühmtes Dialogrätsel folkloristisch behandelt und es bei manchen europäischen Völkern festgestellt (bei den Russen, Polen, Tschechen, Letten, Litauern, Deutschen in verschiedenen europäischen Ländern, Flamen, Wallonen, Franzosen, Irländern, Schetländern und den Einwohnern von Wales), wobei er auch das Vorkommen unseres Rätsels auf dem fi.-ugr. Sprachgebiete bei den Mordwinen, Sürjänen und Wotjaken erwähnt hat. Er ist zu der pessimistischen Schlussfolgerung gekommen: »We do not have enough texts to write the history of this dialogue riddle«. Mögen die in diesem Aufsätze vorgelegten, von der linguistischen Neugier für die altertümlichen Rätseltexte inspirierten weiteren fi.-ugr. Beiträge die Folkloristen zur Fortsetzung ihrer Arbeit an der Klarlegung der Geschichte des in Frage stehenden fesselnden Rätsels anspornen.

JULIUS MÄGISTE